

Fransız Göstergebiliminde Yeni Açılımlar

Doç. Dr. V. Doğan Günay
Dokuz Eylül Üniversitesi
Fransız Dili Eğitimi

Abstract

The process of forming the theory of Paris School of Semiotics, which developed and gained a certain identity around Algirdas-Julien Greimas, and bringing new approaches to the theory is still continuing even after his death. On the one hand, the theory of semiotics today carries on advancing the theory developed before; on the other hand, its applications in new areas are tried and its conditions in different circumstances are being put forth to justify the permanence and coherence of the theory.

In this particular study, by assessing the developments in the “narrative program”, which is considered to be an important model of analysis of the theory of Paris School of Semiotics, we will try to discuss the new approaches in the “schema actantial”. We will deal with the new approaches in semiotics in 2000’s; particularly, the changes in the “schema actantial” The researchers like Denis Bertrand and Jacques Fontanille, the important advocates of Greimas’ theory, re-study and assess the “schema actantial” and put forth new approaches. In our study, we will put forth these new approaches.

1. Genel Gözlemler

Avrupa kaynaklı göstergebilim, başlangıcından bu yana inceleme konusu olarak her zaman anlam ve anlamlama olgusunu merkeze almıştır. Algirdas-Julien Greimas çevresinde gelişen ve Paris Göstergebilim Okulu olarak adlandırılan bu yaklaşım, altmışlı yıllardan bu yana sürekli kendini yenileyerek günümüzde varlığını hâlâ sürdürmektedir. Greimas’ın tanımı ile “moda” ya da deneme olarak başlayan göstergebilim, kırk yılı aşan süre içindeki birikimleri sonucunda bugün dünyanın farklı üniversitelerinde “bölüm” durumuna gelebilmiştir. Elbette 60’lardaki göstergebilim kuramı ile bugünkü göstergebilim kuramı arasında farklılık olması kaçınılmazdır. Bu kırk yıl içinde

geçirdiği değişimi ayrıntılı olarak anlatmak bu yazının amaçları arasında değildir. Ancak bazı değişimlerin irdelenmesi ve yapılan bu değişikliklerin gerekliliği sorgulanacaktır.

Göstergebilimin, bugün ulaştığı son aşama bakımından, dilsel ya da dildışı her türlü anlamlı yapıyı en yetkin düzeyde çözümleyebilecek durumdadır. Kuram sürekli kendini yenileyerek varlığını sürdürmektedir. Değişikliklerle ilgili olarak yapılan açıklamalarda ise, geliştirilen kuramın yalnızca anlatıları değil, her türden insan iletişimindeki yaklaşımları da çözümleyebilecek duruma getirilmesi olarak belirtilir. Elbette bu değişimden söz ederken, kuram her bakımdan bütünüyle değiştirildi gibi bir anlamın çıkarılması doğru olmaz. Örneğin Greimas'ın kuramında geliştirilen üç aşamalı çözümleme düzeyi (betimleme, anlatısal ve izlekçi) ile, yüzeysel yapıdan derin yapıya doğru bir inceleme süreci önerilerek, anlamla ilgili her türlü bilgiye ulaşılabileceği savlanılır. Bugün de bu yaklaşım geçerliliğini korur.

Avrupa kaynaklı göstergebilim temelde anlatısalılık üzerine kurulmuştur. Bu durumu belki göstergebilimin doğuşuna bağlamak yerinde olur. Önce sözcüklerin, sonra da tümcelerın anlamıyla uğraşan Greimas ve çevresi, anlamlı bütünlükleri çözümlemeye tümceyi çözümlemek yeterli olmadığından, 'tümceötesi' (fr. *transphrastique*) yapıların anlamlarını da çözümlemeye girişirler. Ele alınıp incelenen ilk metinler de anlatısal örnekler olunca doğal olarak eyleme dayalı yapıların çözümlenmesi öne çıkar.

Burada bir ayrıntıyı belirtmek gerekiyor: Greimas'ın önerdiği üç aşamalı çözümleme düzeyinin birinci ve üçüncü aşaması her türlü yapılara uygulanabilir. Bir söylem için olduğu kadar müzik ya da felsefi bir yazı için de geçerli bir yaklaşımdır. İkinci aşama ise daha çok anlatmaya dayalı iletişimsel yapılara uygulanabilen aşamadır. Yani özellikle bir kurmaca yapıyı içeren bildiriler için üç aşamalı bir çözümleme düzeyi gerekli iken, içinde olaylar dizisinin olmadığı bir bildiri için iki aşamalı bir çözümleme biçimi izlenmesi gereklidir. Ama akla gelen bir soruyu biz de soralım: Her anlatımda az ya da çok bir anlatısal boyut yok mudur?

1960-70 yılları arasında, kuram, hareket halindeki öznelerin söylemlerini çözümlemeye yöneliktir. Biraz da Propp'un etkisine bağlı olarak, anlatıdaki bir durumdan kaynaklanıp bir başka duruma varan eylemlerin üretiliş süreciyle, yeterince ilgilenilir. Bu açıdan anlatı göstergebilimi bir eylem kuramı biçiminde gelişir. Yalnızca eylemleri çözümlemeye yönelik bir göstergebilimin sınırlı bir çerçeveyi belirteceği de açıktır.

80'lerden itibaren bir durumdan kaynaklanıp bir başka duruma dönüşen her türlü tutku ile, bilinmezlikten bilinen bir duruma dönüşen her türlü

bilişsellik inceleme konusu içinde yer alır. Bu konudaki yeni açılımlar sonucu, söylem üzerine kurulan bir göstergebilim, söylemin en temel boyutlarını belirten üç kesite ayrılan bir çözümleme düzeyini getirir (Bertrand, 2000:188): edimbilim, bilişsellik ve duyumbirim (fr. *pathémique*). Her türlü anlamlı yapıda bu üç katman, hem tek tek incelenebilir hem de bir arada tek bir yapı oluşturabilir. İletişimde kullanılan her türlü dilsel ya da dildışı anlatımlar bu üç aşama bağlamında ele alınmalıdır.

Edimbilimsel boyut, kahramanların ve nesnelerin sergilendiği ve ilişkilendirildiği eylem göstergebilimini belirtir. Gizli hazine, kaçırılan prenses, kurtarılacak ülke, hainler, vb. edimbilimsel boyutta varlık bulur.

Daha önce Greimas'ın geliştirdiği eyleme dayalı üçlü yapı, bu yeni sınıflama içinde edimbilimsel boyutta yer alır. Ama diğer boyutlarla da ilgili yanları vardır. Örneğin göstergebilimsel dörtgen bilişsellikle de duyumbirimsel boyutla da ilgilidir. Anlatıdaki eyleyenlerin eylemleri edimbilimsel boyutu ilgilendirirken, öznenin nesnesi ile ilgili bilgilenme isteği bilişsel boyutu ilgilendirir. Örnekleri arttırmak olasıdır.

Bilişsel boyut, bilme durumu ile ilgili anlatsal yanı ele alır. Bilişsellik bir çok açıdan edimsellik yanı da içerir. Öznenin bilme edimlerini ve doğrulama ulamlarını ele almak bilişsellik bağlamında gerçekleşecektir. Bir anlatıda iki kahraman, çatışmanın kaynağı olan değer nesne ya da başka konularla ilgili aynı düzeyde bilgiye sahip değildir. Eyleyen çizelgesindeki öznenin nesnesiyle ilgili bilgilenme isteğinden başka; anlatıdaki sır, gizem, yanıma, yalan, gerçek durumları bilişsel boyutla ilgili çözümlemelerde ortaya konur.

Fontanille, 80'lerden sonraki göstergebilimin değer yargısı bilimine (fr. *axiologie*), yani söylemdeki değerleri çözümleme yöntemine dönüştüğünü belirtir (Fontanille, 1999:8). Söylemler duyarlılık, algılama, bilişsellik, etik, güzelduyu gibi farklı değer öğretisi açısından ele alınır. Bu nedenle Fontanille'ye göre günümüz göstergebilimi yavaş yavaş söylemdeki değerlerin değişimlerini inceleyen bir kurama doğru yöneliyor (Fontanille, 1999:8). Söylemdeki değer yargısı ile ilgili olarak, incelenen bütüncedeki değerlerin kullanılma durumu ve koşulları, oluşum süreçleri, değerlerin el değiştirmesi ve zarar görmesi, değerlerin sözcüksel ve tutkusal sorumluluğunu alma gibi konular inceleme alanı içinde görülür.

Greimas'ın son incelemelerinde ele aldığı söylemin tutku boyutu yeni kuramcılar tarafından da geniş biçimde ele alınır. Her türden esenlikli (fr. *euphorique*) ya da esenliksiz (fr. *dysphorique*) insan duygusu, kuramın duyumbirimsel düzleminde çözümlenir. Bu çözümleme aşamasında, anlatıdaki kahramanların ruh durumları, tutkuları ve coşkuları gibi yanlar ele alınır. Tutku

başlığı altında incelenen, insanın ruhsal yanıyla ilgili duygu, heyecan, öfke, coşku, kızgınlık, üzüntü, sevinç gibi her türlü duygulanım (fr. *thymique*) boyutu ile ilgili ruhsal yandır. Bu anlamda farklı davranış biçimleri de inceleme konusu olmaya başlar. Örneğin tutkuya yönelindiği ölçüde, ruhçözümleme ve bilişsel bilimler de, göstergebilimin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Duyumbirimsel boyut tutku göstergebiliminin konusunu oluşturur. Fontanille, son çalışmalarında; tutku göstergebilimi, eylem göstergebilimi ve bilişsel göstergebilimle ilgili olarak hem genel hem de karşılaştırmalı bir bireşime ulaşmayı dener .

2. Greimas'ın Göstergebilim Modelindeki Yeni Gelişmeler

Greimas'ın geliştirdiği üç aşamalı yöntemi kısaca tanıtmak gerekirse; yüzeysel betimlemeden, anlamın en soyut aşaması olan göstergebilimsel dörtgene giden bir çözümleme sürecinin varlığından söz edilebilir (Greimas, Courtès, 1979:339). İlk düzey olan betimleme aşamasında incelemede kullanılacak bütüncü sözceleme, kişi, eylemler, uzam ve zaman açısından ele alınır. Bu düzeyin tek başına bir işlevi yoktur, daha sonraki iki aşama, bütüncenin daha ayrıntılı tanınmasıyla ilgilidir.

İkinci aşama anlatı düzeyidir. Emile Benveniste'in geliştirdiği söylem/anlatı ayrımından yola çıkılarak, anlatının kurmaca yapı olmasıyla ilgili her türlü çözümlemenin yapıldığı aşamadır. Bu aşamada anlatının eyleyenleri (fr. *actant*) ve edenleri (fr. *acteur*), eylem alanları, eyleyenler arasındaki ilişkiler, eylemler dizisi, anlatı izlencesi, anlatının kesitleri ve aralarındaki ilişkiler, yer ve uzamın anlatıdaki işlevleri gibi anlatı ile ilgili her türlü durumun ayrıntılı olarak alınmasını gerektiren bir bölümdür.

Son aşama ise göstergebilimsel çözümlemenin en soyut ama en gerekli aşaması olan izleksel çözümleme aşamasıdır. Burada yüzeysel yapıda bulunan her ögenin derin yapıda incelenen bütüncede nasıl ortaya çıktığı sorgulanarak, anlamın oluşumu, oluşturucu öğeleri ve anlamsal yerdeşlikler saptanır. İncelenen bildirideki anlam sağlayan tüm yapılar ve hangi bakımlardan ne türden ilişki içinde oldukları bu düzeyde ortaya konulur.

Günümüz Paris göstergebilim okulu kuramcıları çözümlemenin ikinci aşaması düzeyinde (eyleyen çizelgesinde ve çözümlemenin bazı başka aşamalarında) bazı açılımlarda bulunurlar. Bu değişikliklerin gerçekçi nedenlerinin olduğu anlaşılabilir. Örneğin Fontanille'ye göre, Greimas'ın üçlü

* LEMELIN, Jean-Marc, "La sémiotique des discours" <<http://www.ucs.mun.ca/~lemelin/fontanille.htm>> (son ulaşım: 1 mayıs 2003)

çözümleme biçiminde kullanılan göstergebilimsel dörtgen, anlatisallık ve üretici süreç (fr. *parcours génératif*) kavramları söylem çözümlemesinde yetersiz kalacağından, yeniden tanımlanmalıdır (Fontanille, 1999:2-4). Bu değişikliğe neden olarak da Fontanille, Greimas'ın geliştirdiği kuramın, anlatı göstergebilimi açısından uygun olsa da, söylem göstergebilimi açısından bazı eksikliklerinin olacağını belirtir. Yani geliştirilen göstergebilim kuramı yalnızca anlatsal yapılara değil, her türlü anlam sağlayıcı yapıların çözümlenmesinde kullanılabilir.

Üç düzeyde dilsel ve dildışı yapıları çözümlemeyi amaçlayan bugünkü göstergebilim, anlam ve anlamlandırmayı yadsımaz, ancak alanının genişlediğini söyleyebiliriz. Bugünkü çözümlemede anlatı kadar söylem de inceleme alanı içine girer. Günümüzdeki anlatisallığa dayalı göstergebilim kuramı, tek bir anlatı alanını kapsamaktan öte, söylemin genel kuramı için olabilecek bir model olarak sunulur. Greimas sonrası ya da yeni Greimasçılar gibi adlarla anılmaya başlanan günümüz Paris Göstergebilim Okulu kuramcılarında Jacques Fontanille'ye göre, günümüz göstergebilimi söylem incelemesine doğru gelişmiştir (Fontanille, 1998:10; Fontanille, 1999:2). Daha önce sözü edilen üç düzey (edibilim, bilişsellik ve duyumbirim) de söylemle ilgili bir yaklaşımdan yola çıkılarak göstergebilim alanına katılır. Geliştirdiği çözümleme kuramında söylem göstergebilimi, daha önce Greimas'ın öne çıkardığı bazı durumların varlığını sorgular ya da yenileriyle değiştirir. Örneğin Fontanille; simgesel kavram yerine topolojik** tasarım, biçimselleştirme (fr. *formalisation*) yerine çizgeselleştirme (fr. *schématisation*), küçük düzeyde çözümleme (fr. *micro-analyse*) yerine geniş açıdan çözümleme (fr. *macro-analyse*), noktasal olmak yerine tümü kapsayıcı bir yaklaşım getirir (Fontanille, 1998:11, 23, 24). Ona göre söylem göstergebilimi, insana ait anlam oluşturan her türden sözel ya da sözel olmayan anlatım biçimlerinin kullanım koşullarını ortaya koymayı amaçlar (Fontanille, 1999:7). Daha önce Greimas'ın yaptığı gibi aktarılan bir söylem içindeki anlamlamayı gözlemek yerine, bu anlamlamanın söylemde oluşum biçimini ortaya koymaya ve onu üreten işlemleri açıklamaya çalışır. Kısaca kapalı ve bitmiş haldeki bir anlatı yerine, edim halindeki, yani oluşum sürecindeki bir söylem incelemesi merkeze yerleştirilir. Göstergebilimin söyleme doğru yönelmesi yalnızca Fontanille'in bir eğilimi değildir. Örneğin aynı konu Jean-Claude Coquet, Joseph Courtès,

** Topoloji, geometri biliminde kullanılan bir kavramdır. Tanım olarak da "geometrik cisimlerin nitelikleriyle ilgili özelliklerini ve bağlı konumlarını, biçim ve büyüklüklerinden ayrı olarak alıp inceleyen geometri dalı" (Türkçe Sözlük) biçiminde belirtilir. Göstergebilimsel anlamda topolojik tasarım ise, göstergelerin nitelikleriyle ilgili özellikleri ve bağlı konumlarını ele almak olarak değerlendirilmelidir.

Jacques Géninesca, François Rastier, Denis Bertrand ve Claude Zilberberg gibi göstergebilimciler tarafından da belirtilir.

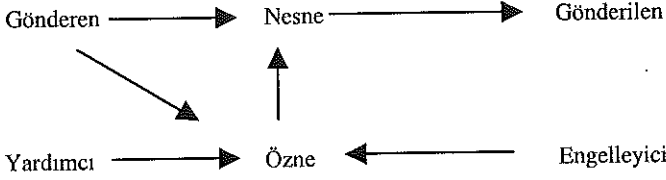
2. 1. Eyleyen Çizelgesi

Konumuzu ilgilendiren Greimas'ın yaklaşımındaki ikinci çözümleme düzeyini yeniden ele alalım. Bu aşama daha önce de söylendiği gibi, birbiriyle ilintili birden çok olayın bir arada bulunmasıdır. Eyleyen çizgesi aynı zamanda bu süreçteki her türlü anlatsal yapıların ortaya konulduğu bir aşamadır.

Greimas bir kurmaca yapıdaki eyleyenlerin işlevlerini ve eylem alanlarını belirleyerek aralarındaki ilişkileri de ayrıntılı olarak ortaya koyar. Anlatsal yapıda kişiler yaptıkları işlevlere bağlı olarak tanımlanarak eyleyen olarak adlandırılır. Eyleyenlerin kimliği de, anlatı boyunca kendine ait kısımlarda rollerin ve izlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulur. Bu durumda bir ad ve kimlik olarak çok sayıda anlatı kişisi olmasına karşın, işlevleri açısından altı eyleyenin olduğu Greimas tarafından ortaya konulur. Bunlar gönderen-gönderilen, özne-nesne ve yardımcı-engelleyici ikili yapılarıdır. Bu ikili yapılar birbiriyle çift yanlı ilişki içindedir. Tek farklılık gönderen ile gönderilen arasındadır. Bu iki eyleyen arasındaki ilişki tek yanlıdır (Courtès, 1991:99). Yani gönderilen, göndereni önvarsayar ama tersi geçerli değildir.

Bir eyleyen olarak gönderen, özne üzerinde egemenliği olan, onu yönlendirme gücü olan bir işlevin adıdır. Bazı değerlere sahip ya da bazı değerlerin el değiştirmesini isteyen bir eyleyendir. Bu değerleri eyleyen-nesne yardımı ile gönderilene iletmeyi amaçlamaktadır. Kısaca göstergebilimsel çözümlemede iki temel dönüşüm vardır (Fontanille, 1998:156): Birincisi; iletişim eksenini olarak tanımlanan, gönderen-nesne-gönderilen arasında bir etkileşim söz konusu olup bu üç eyleyen iletişim ulamını oluşturur. Bu boyutta gönderen tarafından bir değer özneye önerilir, bu değer ortaya çıkarılır ve bu değer el değiştirmesi istenir. Diğer yandan özne ise, gönderen tarafından belirtilen nesneye sahip olma görevini üstlenen bir eyleyendir. Yani özne ile değer nesne arasındaki ilişki istek ve arayış (fr. *quête*) ulamını oluşturur. Bu boyutta özne tarafından aranan ve kendine mal edilmeye çalışılan değer nesne somutlaşır. Görüldüğü gibi nesne her iki dönüşümde de yer alır (Klinkenberg, 2000:184). Bu da, nesnenin eylem göstergebilimindeki yerini gösterir. Her şey nesnenin el değiştirmesi üzerine kurulmuştur.

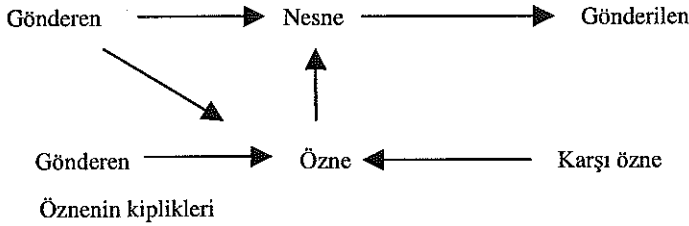
Greimas'ın geliştirdiği ve çözümlemenin ikinci aşamasında kullanılan eyleyen çizelgesinin oluşumunda, Souriau ve Propp'un eyleyen örnekçeleri ile Claude Lévi-Strauss'un karşıtlıklar ilkesi önemli bir yer tutar. Greimas'ın eyleyen çizelgesi şöyleydi:

Çizge 1. Greimas'ın geliştirdiği eyleyen çizgesi

Bertrand eyleyen çizelgesinin Greimas'ın önerdiği biçiminin yalnızca anlatıların göndergesi ile ilgili olduğunu söyler (Bertrand, 2000:182). Yani ona göre eyleyen çizelgesi bu şekilde gönderenin anlatı evrenindeki karşılıklarını belirten bir durumdur. Bu durumdan kurtarmak için de üç ilişki düzeyine indirilmiş bir örnekçe geliştirir (Bertrand, 2000:182): Öznenin konumu (öznenin, değer haline getirilmiş nesnelereyle ilişkisi), gönderenin konumu (el değiştirecek değerlere göre bir görevin verildiği ya da bu değerlerin el değiştirmesine göre belli bir yaptırımın uygulandığı özne ile gönderen arasındaki ilişki) ve son olarak da nesnenin konumu (gönderen ile özne arasındaki ilişkinin temelini oluşturur). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, altı eyleyenli çizelge, günümüzde dört eyleyene düşmüş görünmektedir.

Anlatıda iki ayrı özneye bağlı olarak iki farklı anlatı izlencesinin olacağı görüşünden yola çıkılarak, engelleyici kavramının, gerçekte ikinci anlatı izlencesinin öznesi (birincisine göre de karşı özne) olduğu ortaya konulur. Engelleyici yerine geçen karşı özne kavramını Greimas da kullanır. Yine kiplikler kuramındaki gelişmelere bağlı olarak, yardımcı denilen eyleyenin işlevinin kipliklerle anlatılabileceği ortaya konulur. Yardımcı denilen eyleyenin bir açıdan öznenin yetileri olarak tanımlanabileceği öngörülür. Bertrand'a göre yardımcı-eyleyenin rolünü bütünüyle gönderen üstlenir. Bu konuda, "yardımcı ve engelleyici, eyleyen çizelgesinden çıkarılmış olur. Birincisi, anlatı içinde bulunduğu kısımlarda öznenin eylemini yapması konusunda yardım eden gönderenin eylem alanı içinde yer alır. İkincisi ise, karşı öznenin eylem alanı içinde bulunur" (Bertrand, 2000:183) der. Bugünlerdeki çalışmalarda ise gönderen eyleyeninin bir çok eylemi ve işlevi üstlendiğini görüyoruz. Örneğin gönderenin teşviki bir anlamda özneye yardımcı konumdadır. Bugün kullanılan eyleyen çizelgesi şu şekle gelmiştir:

Çizge 2. Günümüzde kullanılmaya başlanan eyleyen çizgesi örneği

Öznenin bir değer nesne ile ilgili olarak bir başka anlatı kişisi ile çatışma içinde olması, aynı anlatının en azından bu iki kişiye göre çözümlenebileceğini gösterir. Anlatının iki ayrı özneye göre anlatılabilmesi ve buna bağlı olarak da iki farklı anlatı izlencesinin aynı anlatı için oluşturulabilmesi, çözümlenmeye oldukça geniş bir açılım getirir. Bunun sonucu olarak da her anlatıda en az iki ayrı özneye bağlı olarak anlatı olabilecek ve her özne için altı eyleyen ayrı ayrı oluşturulabilecektir. Temel anlatı izlencesinin eyleyenleri gibi karşı anlatı izlencesinin de kendine ait eyleyenleri olacaktır. Yani bir tek anlatıda en az iki gönderen, iki gönderilen, iki özne, iki yardımcı ve iki farklı engelleyici bulunabilecektir. Bu iki anlatı izlencesinde tek bir eyleyen ortaktır. Değer nesne. Bazı eyleyenlerin ise, işlevleri değişmiş olur.

Tablo1. Anlatı izlencesi ve karşı anlatı izlencesindeki eyleyenlerin konumları

AI' nin eyleyenleri	kt AI' nin eyleyenleri
(1) Gn	(7)- (kt Gn)
(2) Gln	(8) - (kt Gln)
(3) Ö (kt AI'de: 11)	(9) kt Ö (AI'de: 6)
(4) N (kN/dN) (kt AI'de: 4)	(4) N (kN/dN) (AI'de: 4)
(5) Yrd (kiplikler) (kt AI'de: 11)	(10) kt Yrd (AI'de: 6)
(6) Eng (kt AI'de: 9, 10)	(11) kt Eng (AI'de: 3, 5)

(AI': Anlatı izlencesi, kt AI': karşı anlatı izlencesi, Gn: Gönderen, kt Gn: Karşı gönderen, Gln: Gönderilen, kt Gln: Karşı gönderilen, Ö: Özne, kt Ö: karşı özne, N: Nesne, kN: Kipsel nesne, dN: Değer nesne, Yrd: Yardımcı, kt Yrd: Karşı yardımcı, Eng: Engelleyici, kt Eng: Karşı engelleyici)

Greimas'ın geliştirdiği kipsel nesne-değer nesne ayrımını göz önünde bulundurduğumuzda, kipsel nesne olarak her eyleyen-öznenin sahip olduğu kiplikleri farklıdır. Özne, değer nesneye sahip olmak için kendisinde dört kipsel nesnesin bulundurması gerekirken, karşı özne de, değer nesneyi elinden kaçırmamak için kipsel nesnelere sahip olmak zorundadır.

Özne ve karşı öznenin eyleyenleri arasında, her iki öznenin ilgilendiği ve her iki anlatı izlencesinde ortak olan tek eyleyen değer nesnedir. Zaten çatışma da bu nesnesin el değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekte özne ve karşı özne aynı eylem alanında, geliştirdikleri kanıtlarla değer nesne konusunda çatışma içindedir.

Yaptırım aşamasında ise her iki anlatı izlencesinin göndereni kendi öznesini yargılayacaktır. Yani aynı anlatıda iki anlatı izlencesine bağlı olarak, her eylemden iki tane olduğu söylenebilir.

Anlatı izlencesi ve eyleyen çizelgesi ile ilgili değişim bunlarla da sınırlı değildir. Daha önce Courtès (1991:83) tarafından ele alınan anlatı izlencesini, temel anlatı izlencesi (fr. *programme narratif de base*) ve kullarımdaki anlatı izlencesi (fr. *programme narratif d'usage*) olarak aşamalandırma durumunu Bertrand (2000:184) da ele alır. Her iki araştırmacının belirttiği gibi, kullarımdaki izlencenin sonlanması temel izlencenin gerçekleşmesi için zorunludur.

Bir bütüncedeki anlatı izlencesinin sayısı konusunda günümüzde daha esnek bir yapı gelişmiştir. Örneğin Courtès'e göre, aynı anlatı içinde birden çok anlatı izlencesi oluşturulabilir (1995:50). Bu hem özne ve karşı öznenin eylem alanlarına göre oluşturulan anlatı izlenceleri, hem de temel ve kullarımdaki anlatı izlenceleri bağlamında düşünölmelidir.

Yeni Greimasçıların eylemleri çözümlenmeye yönelik olarak geliştirilen eyleyenler arası iletişimi çizelgesini de yeniden tanımlandığını görüyoruz. Örneğin Greimas tarafından geliştirilen anlatı izlencesinin dört aşaması kısaca şöyle idi:

Eyletim	Edinç	Edim	Yaptırım
<i>Yaptırtmak</i>	<i>Yapmanın oluşu</i>	<i>Oldurum</i>	<i>Olmanın durumu</i>
Gönderen ile işlemci özne arasındaki ilişki	İşlemci özne ile işlemler (kipsel nesne) arasındaki ilişki	İşlemci özne ile durumlar (yani değer nesnelere) arasındaki ilişki	* gönderen ile işlemci özne arasındaki ilişki * gönderen ile durum öznesi arasındaki ilişki
<i>Bildirmek</i> (nesne ve değerler hakkında bilgi)			<i>Bilmek</i> (özne ve/ya da nesne ve/ya da gönderen hakkında bilgi)
<i>Bilmesini istemek</i> <i>Yapmasını istemek (= inandırmak)</i> <i>Yaptırtmak</i>	<i>Yapmak-zorunda olmak</i> <i>Yapmak – istemek</i> <i>Yapmaya – muktedir olmak</i> <i>Yapmayı – bilmek</i>	<i>Yapmak</i>	<i>İnandırmak</i>
İkna edici tutum			Yorumlayıcı tutum
Bilişsel boyut	Edimsel boyut	Edimsel boyut	Bilişsel boyut

Çizge 3. Greimas tarafından geliştirilen anlatı izlencesinin evreleri

Bu aşamalar, gönderenin işlevinin yeniden tanımlanması ve öznenin anlatıdaki tutumu açısından öncelikle özne-nesne arasındaki ilişki tek bir aşama olarak değerlendirilir. Bertrand, özellikle dinsel metinler göz önünde bulundurulduğunda temelde üç aşamalı bir yapının (eyletim, eylem ve yaptırım) olduğunu belirtir. Bu yapıyı üç aşamaya indirmemek doğru mu? Bizce Greimas'ın önerdiği yaklaşım daha doğrudur. Her ne kadar edinç aşaması anlatılarda ve söylemlerde çok belirgin olarak yüzeysel yapıda görünmese de, özne bu aşamada kendi durumunu değerlendirecek ve bu aşamanın sonucunda eyleme geçecektir.

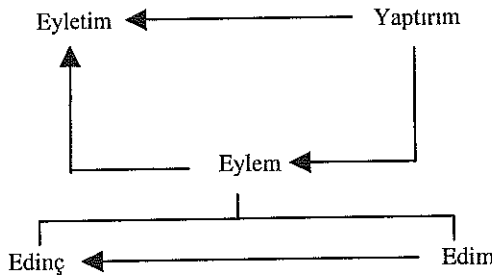
Gönderen ile özne arasındaki bir eylemin yapılması ile ilgili sözleşme eyletim aşamasında olmaktadır. Her bakımdan 'ettirgenliğin' söz konusu olduğu bu aşamada gönderenin, öznenin bir eylem yapmasını istemesi, bir şeyi yaptırtması söz konusudur. Ancak yaptırtmak kipliği de başka kipliklere bağlıdır. Şöyle bir yaklaşım doğru olabilir: Öznenin bir edimi yapması için kendisinde bulunması gereken dört kipliğin, bir bakıma, gönderen tarafından özneye esinlenmesi, onun bir eylemi yapmasına inandırılması gereklidir. Yani /inandırmak/, /istemek/, /bildirmek/ ya da /bilmesini sağlamak/ ve /yapabileceğine güven vermek/ gibi kipsel yapılarla olacaktır.

Eyletim	Eylem	Yaptırım
<i>Yaptırtmak</i>	<i>Oldurum</i>	<i>Olmanın durumu</i>
Gönderen ile işlemci özne arasındaki ilişki	İşlemci özne ile durumlar (yani değer nesnelere) arasındaki ilişki	* gönderen ile işlemci özne arasındaki ilişki * gönderen ile durum öznesi arasındaki ilişki
<i>Benimsetme</i>	<i>Üstlenme</i>	<i>Yargılama</i>
<i>/İkna etme/</i> (Gönderen, özneyi bir eylemin yapılması konusunda ikna eder)	<i>/Yapmak/</i>	<i>/İkna etme/</i> (Özne, göndereni bir eylem konusunda ikna eder)
İkna edici tutum		Yorumlayıcı tutum
Bilişsel boyut	Edimsel boyut	Bilişsel boyut

Çizge 4. Günümüzde kullanılan anlatı izlencesinin evreleri örnekçesi

Bu çizelgede her eyleyenin diğer eyleyenle olan ilişkisini açıklanır. Eyletim ve yaptırım aşamasındaki iki farklı /ikna etme/ kipliğinden söz edilebilir. Eyletim aşamasında gönderen, özneyi bir eylem yapması konusunda /ikna ederken/; yaptırım aşamasında özne, göndereni bir eylemi yapabildiği (ya da yapamadığı) konusunda /ikna eder/.

Anlatı izlencesinde bu aşamalar tek yanlı olarak birbirini önvarsayar. Örneğin yaptırım aşaması eyletim aşamasını önvarsayar. Bir başka açıdan yaptırım aşaması eylem yoluyla eyletim aşamasını varsayar. Courtès bu durumu şu şekilde çizgeleştirir (1995:51):

Çizge 5. Üç aşamaya indirgenmiş anlatı izlencesindeki aşamalar arası ilişkiler

Bu çizelgenin açıklaması şudur: Eğer çözümlenen bütüncede, örneğin bir yaptırım aşaması söz konusu ise, bu aşamanın önvarsaydığı bir eyletim aşaması da vardır. Yine bir eylem var ise, bu eylemin önvarsaydığı bir eyletim aşaması söz konusudur. Ama bazı yapılarda üç aşamanın hepsi de yüzeysel yapıda bulunmaz. Bu durumda ilgili aşamaları belirlemek çözümlemecinin işi olacaktır.

Eyleten-gönderen anlatı sürecinin eyletim aşamasında yalnızca bir işi görevlendiren olarak bulunmayabilir. Farklı yapılarda bu eyleyen söz veren, cesaretlendiren, meydan okuyan, destekleyen, teşvik eden, baştan çıkarıcı, kıskırtıcı bir işlevi üstlenen bir eyleyen de olabilir. Şunu belirtelim, öznenin daha üst konumda olduğundan gönderen tanrı, kral, padişah, baba gibi elinde sınırsız erk olan bir toplumsal kimlik olmayabilir. Bu görev bütünüyle anlatı içindeki kipsel sözcelerle ortaya çıkan bir eyleyen tanımıdır.

3. Gönderen

Daha önceki çizelgede, eyletim aşaması /yaptırtmak/ kipliğinin gerçekleştiği aşamayı belirtir. Bir başkası üzerinde yapmak eylemini gerçekleştirmeye yönelik yetileri olan her eyleyen her türlü dilsel yapıda gönderen olmaya adaydır. Eyletim aşamasında, gönderen ile özne arasında, eylemin yapılmasına yönelik bir inandırma, esinleme, ikna etme kipsel durumları söz konusudur. Bu açıdan gönderen bir başkası üzerinde bir şey /yaptırtan/ eyleyen olduğu açıktır. Yapma eylemi ettiren bir sözcenin kipliğine dönüşür. Eylemi /yaptırtan/ gönderen, eylemi /yapan/ ise öznedir. /Yapma/ edimi de, öncelikle /inanma/ ve diğer edimlerin olumlu sonlanması ile gerçekleşecektir. Bir edimi yapmaya inanan (/yapmaya-inanmak/) özne eyleme geçmeye hazırdır.

Greimas'ın eylem göstergebiliminde gönderenin işlevi çok açık belirtilmemiştir. Bu eyleyen, özneye bir anlaşma yapan, özneyi bir edimi yapmaya zorlayan ya da teşvik eden bir işlev olarak belirlenir. Günümüz göstergebilim çözümlenmesinde gönderenin, oldukça farklı görevlerin de yapılmasından sorumlu bir eyleyene dönüştüğü görülür.

Geliştirilen yeni çizelgede eyleyenlerin anlatı içindeki yeri daha ayrıntılı olarak belirtilir. Örneğin eyletim ve yaptırım aşamaları gönderenin eylem alanı içinde tanımlanır. Yani gönderen gerek anlatı gerekse söylemdeki anlatsal çizginin iki ucunda yer alır. Kuramsal açıdan anlatıyı başlatanın da, bitirenin de gönderen olduğu söylenebilir. Eyletim aşamasında özne ile anlaşma yapan, özneyi yönlendiren; yaptırım aşamasında ise, sonlanan eylemi değerlendirip özneyi yargılayan bu eyleyenin hem anlatılarda hem de her türlü söylemde

önemli bir yeri olduğu görülebilir. Yani eyleme dayalı yapılarda gönderen eyleyeninin önemli bir düzenleyicilik görevi üstlendiğini söylemeye gerek bile yoktur. Çizelgenin ikinci aşaması olan eylem aşamasında da gönderenin işlevi vardır. Göstergebilimsel çözümlemelerde, anlatı izlencesinin üç temel aşamasın bağı olarak gönderen, değişik işlevleri üstlendiği görülür (Bertrand, 2000:189): Eyletim aşamasında esinleyici görevini üstlenen gönderen, eylem aşamasında (Greimas'ın çözümlemesindeki edinç ve edim aşamaları) işlemci öznenin yardımcısı konumundadır. Yaptırım aşamasında ise, yargılayıcı (fr. *judicateur*) görevini üstlenir. Gönderenin farklı yerlerindeki işlevine bağı olarak bazı göstergebilimciler eyleten (fr. *manipulateur*) ve yargılayıcı olarak (Courtès, 1991: 99, 100, 116; Everaest-Desmedt, 2000:105) iki gönderen tipinden söz eder. Belki gönderenle ilgili son tanımlamaya bağı olarak, bu gruba yardımcı-gönderen gibi üçüncü bir adı da eklemek gerekecektir. Bu tür farklı adlarla anılsa da, aynı eyleyen söz konusudur, aradaki fark ise, ilgili eyleyenin farklı aşamalarda özne ile olan ilişkisi ya da anlatı izlencesinin farklı aşamalarındaki üstlendiği rollerdir.

Yaptırım aşamasında, baştaki kışkırtıcı gönderen yerine yargılayıcı ya da değerlendirici bir kimliği ve işlevi olan bir gönderen söz konusudur. Bu açıdan yaptırım aşamasındaki gönderen gerçek bilgiye sahip olmalı ya da yapılan edimi değerlendirebilecek durumda olmalıdır. Öyle ya, öznenin yaptığı edime bağı olarak onu ödüllendirecek ya da cezalandıracaktır. Bu işi yapabilmesi için kendisinde bazı yetilerin olması gereklidir. Yine övgü ya da kınama gibi yaptırım söylemlerinin doğruluğu için bu söylemleri belirten gücün eyleyensel konumunun, özne üzerindeki konumunun ve anlatıdaki gücünün bilinmesi gereklidir. Yetkili bir gönderenin olmaması durumunda, yaptırımla ilgili söylemler doğrulayıcı etkisini kaybeder. Gazete yazarı her gün hükümeti eleştirir, ancak bu edimde güç olarak özneyi (hükümeti) etkileyebilecek yetkide olmadığından, gazetecinin elinde hükümeti ödüllendirme ya da cezalandırma erki bulunmadığından, gerçek anlamda bir gönderen işlevini yerine getiremez. Ama Cumhurbaşkanı ya da Anayasa Mahkemesi gerçek bir gönderen olduğundan hükümet üzerinde gerçek anlamda bir etki yapabilmektedir. Gazetecinin konumu yoruma açıktır. Eğer toplumsal baskı grubunun sözcüsü olarak görülürse bazı erklerinin olduğunu da kabul etmek gerekebilir.

Fontanille, anlatı izlencesindeki kipsel yapıyı, izlencenin tüm aşamalarını da göz önünde bulundurarak yeniden sınıflandırır. Gönderen - kipsel nesne - özne ve özne - değer nesne arasındaki ilişkileri dört aşamalı bir kipsel yapı içinde değerlendirir (Fontanille, 1999:75-76):

* İnandırma-üstlenme: İnanma iki düzeyde gerçekleşmektedir. Öncelikle gönderenin bir eylemin yapılmasına /inanması/ gereklidir. Bu inanmaya bağlı olarak işlemci öznenin bu eylemin yapılmasını isteyebilir (/yaptırtmak-istemek/) ya da istemez (/yaptırtmamak-istemek/, (/yaptırtmak-istememek/). Gönderenin bir eylemin yapılmasına ve eylemin gerekliliğine inanması gereklidir. Gönderende bu inanma durumu olması halinde, özneyi eylem yapmasına /inandırır/ yani /ikna eder/. Eyletim aşamasındaki gönderenin bu etkilemesi bir açıdan öznenin kipsel nesnelere sahip olmasına katkı olarak düşünülebilir. Bu inandırmanın sonucunda, işlemci özne eylemi yapmayı benimser ve üstlenir. Burada gönderen açısından /esinlemek/, /ikna etmek/, /inandırmak/ kipliklerinden; işlemci özne açısından ise /üstlenmek/ ve /benimsemek/ kipliklerinden söz edilebilir.

* Güdülenme: Gönderen tarafından belirtilen edimi yapma konusunda inanmış bir işlemci öznenin değer nesneye sahip olmak için kendisini hazırlama aşamasını belirtir. Güdülenme, gönderen tarafından etkilenen ve yönlendirilen işlemci öznenin /istemek/ ya da dışarıdan gelen istek olan /zorunda olmak/ kiplerine sahip olduğu aşamayı belirtir.

Bu iki aşamanın birleşimi (inandırma-üstlenme ve güdülenme) bir bakıma Greimas'ın geliştirdiği 'eyletim' aşamasına denk düşer.

* Hazır olma: Eyleme geçmeden önce, eylem yapmaya güdülenmiş bir işlemci öznenin kendisinde olan yeteneklerini değerlendirmesi öznenin hazır olduğunu belirtir. Bu da /muktedir olmak/ ve /bilmek/ kiplikleri ile belirginleşmektedir. Hazır olma aşaması, biraz farklılıkları ile birlikte Greimas'ın örnekçesindeki 'edinç' aşamasına denk düşmektedir.

* Gerçekleştirme: İnandırma aşamasında gönderen tarafından /benimsetilen/ bir edimin sorumluluğu özne tarafından /üstlenilir/ ve özne eyleme geçer. Bu da /yapmak/ kipi ile belirginleşir. Bir şeyi yapmak için, o konuda bilgili olmak ve yapma erkine sahip olmak gereklidir. Yani /bilen/ ve /muktedir olan/ bir özne eyleme geçer. Bu açıdan bilişsel boyut (/bilmek/) edimsel boyuttan (/yapmak/) önce gelir. Öznenin gönderen tarafından cesaretlendirilmesi, bir başka açıdan onun yapacağı eylemle ilgili /bilmesini/ de (bilgilenme) sağlar. Gerçekleşme aşamasının, bir bakıma daha önceki oluşumdaki edim aşamasına denk düştüğü söylenebilir.

Bu dört aşamayı çizelge haline getirdiğimizde şöyle bir sonuç elde ederiz (Fontanille, 1999:165; Fontanille, Jacques & Zilberberg, Claude, 1998:190):

		İnandırma	Güdülenme	Hazır olma	Gerçekleştirme
Fontanille, Bertand ve Zilberberg'e göre	Gönderen	/Benimsetmek/	/Zorlamak/	/Muktedir olmak/	/Değerlendirmek/->/Yargılamak/
	Özne	/Üstlenmek/	/İstemek/	/Bilmek/	/Yapmak/ ->/Olmak/
Greimas'ın örnekçesine göre	Eyletim			Edinç	Edim ve yaptırım

Çizge 6. Gönderen-özne-nesne eyleyenleri arasındaki ilişkiler (karşılaştırmalı)

Bu çizelge gönderen ile özne arasındaki kipsel yapıyı belirtir. Her dört aşamada gönderene ait kipsel yapıların gerçekleşmesine bağlı olarak özneye ait kipsel durumun gerçekleşmesi söz konusudur. Her aşamada iki eyleyenlerin hangi kiplikleri gerçekleştirdiği görülür. Gönderenin sırasındaki eylemlerden ikisi kendisinin yaptığı (/benimsetmek/ ve /yapmak/) diğer ikisi ise (/zorlamak/, /muktedir olmak/) özne üzerinde uyguladığı kiplerdir. Altta belirtilen kiplikler iki eyleyen (özne-nesne) arasındaki ilişkiyi belirtirken, üstteki kiplikler üç eyleyen (gönderen-özne-nesne) arasındaki ilişkiyi belirtir. Özne açısından ise birincisi bir işe başlama durumunu, sonucusu ise bir işin bitiriş durumunu belirtir. Diğer ikisi de eylemin yapılması ile ilgilidir. Son olarak da özneye ait bir başka yapmak eyleminden söz etmek gerekiyor. Hazır olan özne eylemi yapmıştır ve bunun sonucunda bir durum öznesi konumundadır. Yani bir değer nesneye sahiptir ya da değildir. Bu da /olmak/ kipi ile gösterilmiştir. Gönderen açısından ise, öznenin /yaptığı/ eylem /değerlendirilir/ ve sonucunda özne /yargılanır/.

Dört aşama, bir başka açıdan dört tür söylemi de belirtir. Bu kipsel belirleme, ikna edici söylem (benimsetme/üstlenme), kışkırtmaya yönelik (zorlamak/istemek), yetki veren (muktedir olmak/bilmek) ya da gerçekleştirmeyi belirten (değerlendirmek/olmak) söylem türlerini de gösterir (Fontanille, 1999:165). Her söylem türünde farklı kiplikler daha baskındır. Örneğin göndereni ilgilendiren birinci aşamada /zorunda olmak/ kipliği daha baskındır ve buyurgan bir söylem tipi egemendir. İkincisinde yetkilendiren, üçüncüsünde bilgi verici ve sonucusunda ise edimsel bir söylem türünden söz edilebilir.

Görüldüğü gibi anlatıdaki eyleyenlerin birbirleriyle ilişkileri kipsel durumları da açıklamaktadır. Kısaca Bertrand'ın söylediği gibi "anlatı izlencesindeki kipsel yapılar, öznenin diğer eyleyenlerle etkileşimde bulunmasını sağlar" (Bertrand, 2000:27). Bu kipsel yapılar da geliştirilen edimbilim, bilişsellik ve duyumbirim düzeydeki çözümlerinin her aşamasında fazlasıyla kullanılır. Özellikle tutkunun ele alındığı söylemlerin belirtilmesi bütünüyle kipsel yapılar içinde olmaktadır. Temelde /olmak/ kipliği bağlamında gelişen duygulanım değeri (fr. *valeur thymique*) (esenlikli ve esenliksiz durumların tümü) ile /yapmak/ kipliği bağlamında gelişen edimsel değerlerin belirtilmesinde kipsel yapılar önemli bir çıkış noktası olmaktadır.

4. Sonuç

Göstergebilim 60'lardan bu yana, kuram ve yöntemini yenileyerek varlığını sürdürmektedir. Bütün bu farklılıklar söylemlerin çözümlenmesinde karşılaşılan güçlüklerle bağlı olarak yapılan bir anlamda zorunlu değişikliklerdir. Artık durağan yapıdaki bir anlatıyı çözümlenmekle kalmayan göstergebilimciler, edim halindeki söyleme yönelerek her türlü bütüncüye uygulanabilecek bir yaklaşım geliştirmeye çalışırlar. Geline son durumda oluşturulan eyleyen çizelgesi ya da anlatı izlencesi her türlü anlatıma dayalı (söylem ya da anlatı, dilsel ya da dil dışı) yapıları çözümlenebilecek durumdadır.

Bertrand'a göre oluşturulan çizelge bu biçimi ile yalnızca anlatıyı değil, her türlü insan etkileşimini çözümlenmede kullanılabilecek durumdadır (Bertrand, 2000:187). Daha önce Fontanille'den aktardığımız şekilde, geliştirilen kuram; çizgeselleştirici, geniş açılımlı, tümü kapsayıcı topolojik bir tasarım olarak görülmektedir. Burada çizgeleştirilen şey yalnızca anlatı değil, insana ait eylemleri, insana ait anlam sağlayıcı her türden sözel ya da sözel olmayan anlatım biçimleri ya da kullanımları belirten yapılarıdır. Yalnızca dilsel bir iletişim modeli değil, edim halindeki söylemden beklenen amaç ve etkileri belirten bir yapıdır.

Eyleyen çizelgesindeki gönderge kavramına baktığımızda, aslında iletişimsel yapıda çok önemli bir işlevi olan eyleyendir. Bu nedenle eylem alanı farklı yapılardan yola çıkılarak yeniden tanımlanmıştır. Kısaca yeni Greimasçıların eyleyen çizelgesinde gönderenin çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Her üç aşamada da özne ile etkileşim içindedir. Ancak her üç aşamadaki işlevleri farklıdır.

Kaynakça

- Bertrand, Denis (2000) *Précis de Sémiotique Littéraire*, Paris : Nathan Université.
- Courtés, Joseph (1991) *Analyse Sémiotique du Discours. De l'Énoncé à l'Énonciation*, Paris: Hachette/Université.
- Courtés, Joseph (1995) *Du Lisible au Visible*, Bruxelles: De Boeck-Wesmael s.a.
- Everaert-Desmedt, Nicole (2000) *Sémiotique du Récit*, 3e édition, Bruxelles: De Boeck & Larcier s.a.
- Fontanille, Jacques (1998) *Sémiotique du Discours*, Limoges: PULIM.
- Fontanille, Jacques (1999) *Sémiotique et Littérature*, Paris: PUF.
- Fontanille, Jacques; Claude ZILBERBEG (1998) *Tension et Signification*, Liège, Mardaga.
- Greimas, Algirdas-Julien (1983) *Du Sens II, Essais Sémiotiques*. Paris: Editions du Seuil.
- Greimas, Algirdas-Julien, Joseph COURTES (1979) *Sémiotique. Dictionnaire Raisonné de la Théorie du Langage*. cilt. I. Paris: Hachette-Université.
- Greimas, Algirdas-Julien; Jacques FONTANILLE (1991) *Sémiotique des Passions. Des États des Choses aux États d'Âmes*, Paris: Seuil
- Klinkenberg, Jean-Marie (2000) *Précis de Sémiotique Générale*, Bruxelles: De Boeck Université.